

DEMOGRAFIA I MIGRACIONS

Les migracions en l'horitzó europeu

Andreu Domingo

A line of Syrian refugees crossing the border of Hungary and Austria on their way to Germany. Hungary, Central Europe, 6 September 2015.

Segons les darreres dades de Nacions Unides, l'any 2017 vivien als països de la Unió Europea 55,7 milions de persones no nascudes al país on residien, el que representava un 10,9 % dels 511,8 milions d'habitants amb qui comptava llavors la UE. Un 36,7 % del total eren originaris d'algun país de la pròpia Unió (20,4 milions), i el 63,3 % restant, 35,3 milions d'habitants, d'un país extracomunitari (Mapa 1). En total, la UE acollia al 20,3 % dels immigrants internacionals del món. Al mateix temps, 36,8 milions de persones era el nombre de ciutadans nascuts a la UE enregistrats fora de les seves fronteres (Mapa 2), el 56,3 % a altres països de la UE. Els titulars de ciutadania d'algun país de la UE són molts més, ja que als expatriats europeus hauríem d'afegir aquells que havent nascut a un tercer país han obtingut la nacionalitat d'algun dels països membres de la UE, sigui per haver migrat i residit o haver-se casat amb un natural de la UE, sigui per ser descendents d'antics emigrants europeus.

L'experiència de l'increment de les migracions durant els primers anys del nou mil·lenni, on la UE va concentrar més de 24 milions d'arribades entre 2000 i 2007, la previsible demanda de mà d'obra en el context d'una reducció de la població en edat activa pels propers 30 anys de més de 32,8 milions d'efectius (un 10 % menys), i el creixement demogràfic excepcional del continent africà, que s'estima en un guany de més d'1,2 mil milions d'individus de 2018 a 2050, fan preveure que les migracions, d'una manera o altra, protagonitzaran l'evolució demogràfica de la UE durant les properes dècades. També ho farà el debat sobre la regulació dels fluxos i la integració de la població immigrada, és a dir, la política migratòria i la redefinició de la pròpia identitat europea.

Dels tres fenòmens principals que componen la dinàmica demogràfica, fecunditat, mortalitat i migracions, és aquest darrer el més difícil de preveure. La seva alta dependència de factors extrademogràfics, notablement de l'economia, les fan més volubles, en seguir la conjuntura i menys, tot i que també hi tingui un component, de la inèrcia que imposa l'estructura. Però el que és realment difícil és pronosticar l'evolució política i econòmica, sobretot en èpoques marcades per la incertesa. Ja no diguem si pretenem abraçar amb la nostra mirada horitzons distants. Potser és per això que ens aferrem a les explicacions més simplistes, a la falsa seguretat que semblen atorgar-nos les evidències que s'imposen "pel seu propi pes", pel "sentit comú". Aquest és el cas del que es podrien anomenar "teories hidràuliques de la població", que vaticinen l'evolució demogràfica com si es tractés d'un simple joc de vasos comunicants: si el continent europeu envellit decreix i l'africà —amb una estructura per edats de la població molt més jove— creix, doncs l'avenir estarà marcat per les migracions, fins que s'igualin. Res aparentment més senzill. Predir els futurs corrents migratoris, vistes així les coses, només demana calcular el creixement d'uns i el decreixement d'altres. On fer política migratòria, seria "simplement" encaixar la demanda de mà d'obra del mercat laboral amb els excedents (demogràfics) previstos. Però l'homeòstasi no és una llei aplicable a la demografia, ni tan sols en els anomenats temps líquids. Per a complicar un xic més les coses, el futur és també el resultat de les imatges que d'ell es tenen, per ser una mica més exactes, de la competició entre les diferents imatges que en tenim i de la posició que servim com a observadors.

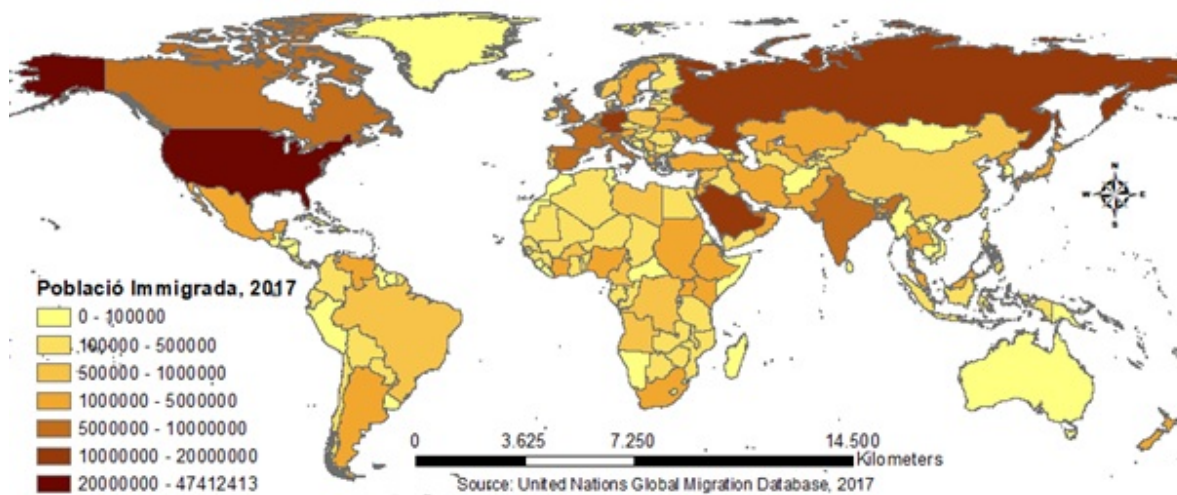
Construcció europea i sistemes migratoris

Un dels efectes de la globalització al segle XXI ha estat l'acceleració, extensió i diversificació de les migracions internacionals. Aquestes, però, no s'escriuen en una pàgina en blanc, s'organitzaven sobre el passat colonial. Els descendents de les migracions anteriors —tant a origen com a destinació—, i les diàspores existents, susceptibles als canvis geopolítics, entre els quals la pròpia construcció europea amb les seves successives ampliacions, i la caiguda del mur de Berlín el 1989, o els atemptats terroristes després de l'11S, en serien les principals. És a dir, van provocar una reestructuració o la creació de sistemes migratoris, on s'intercanvien fluxos de persones, béns, serveis i informació. Sistemes que creaven espais comuns, que es podien organitzar al voltant de la integració econòmica o de l'aprofundiment dels desequilibris econòmics preexistents. Recordem que als seus inicis, des de 1957 fins a la crisi dels setanta, els principals països receptors de migració tenien com a jaciments de mà d'obra barata els països del Sud d'Europa

—Espanya, Itàlia, Grècia, Portugal, i Iugoslàvia—, o de les seves ex-colònies respectives —la Commonwealth per Gran Bretanya, els països francòfons per França, Surinam per Holanda, són uns quants exemples—, a part de casos com l'emigració turca a Alemanya.

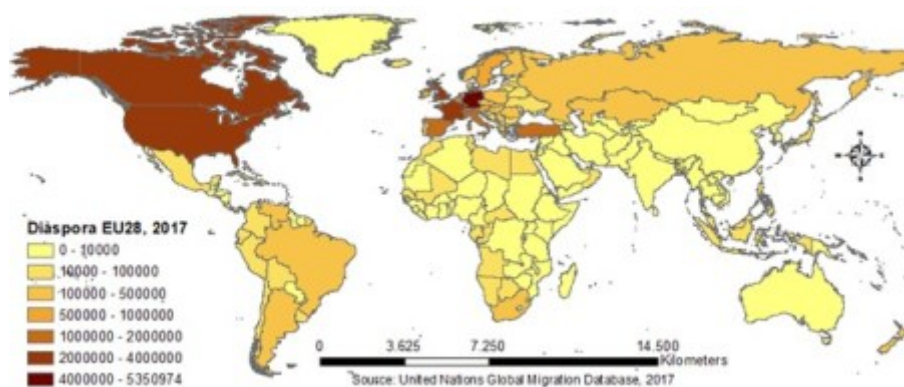
La crisi del 73 tindrà una gran importància per a entendre l'esbós d'una política migratòria europea posterior. La primera reacció fou l'enduriment de les condicions d'entrada i permanència en el país, així com l'endegament de polítiques de retorn. El fenomen també canvia de naturalesa consolidant la migració de països extra-comunitaris, i la diversificació de perfils demogràfics: si abans es tractava bàsicament d'homes joves sols, els processos de reagrupament familiar —sovint de forma irregular—, varen posar sobre la taula la migració familiar, amb menors i cònjuges. La Unió Europea anava camí de convertir-se en el gran experiment del neoliberalisme, per damunt del laboratori xilè.

Mapa 1: Població immigrada al món, 2017

Font: Elaboració pròpia, United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs, 2018

Mapa 2: Diàspora europea al món, 2017

Font: Elaboració pròpia, United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs, 2018

El record de la crisi pesaria en la concepció de polítiques migratòries supeditades a la protecció de la mà d'obra autòctona, amb el somni palesat a Schengen el 1985 d'acompanyar el tractat de lliure circulació de mercaderies i capitals amb el de persones,

amb un disseny del que havia de ser el mercat laboral intern ideal. Un mercat que nodriria la seva necessitat de mà d'obra per a treballs poc qualificats amb la pròpia mobilitat interna, on els països meridionals podrien tornar al seu tradicional paper d'emigratoris —pensem que l'entrada d'Espanya i Portugal van estar sotmeses a moratòries de dos anys sobre la mobilitat perquè temien un “allau de migrants” cap al nord—, i que només obria els braços a la migració extracomunitària en el cas de l'alta qualificació, o, si no quedava altre remei, intentava reduir-la a la circularitat, entre d'altres raons per estalviar-se les despeses en integració. Alemanya, amb la caiguda del mur i la reunificació el 1989, molt reticent fins aleshores a la migració, va témer i desitjar alhora l'arribada d'immigrants dels països del l'Est. Per una banda, endegaria el programa de la migració ètnica, els *ausslieder* o antics descendents de poblacions alemanyes escampades en els països de l'Est, de l'altra, l'emigració procedent d'aquests països li donava l'oportunitat de considerar-los la seva àrea d'influència i, de forma callada, blanquejar la seva població immigrada. La política Comunitària va abandonar la Mediterrània en favor de la integració dels països de l'Est. Així, la integració el 2004 de vuit països de l'Europa Oriental, després de plans durs d'ajustament estructural, va coincidir amb el desplegament de l'Agència Europea per la Gestió de la Cooperació Operativa de las Fronteres Exteriors FRONTEX —amb seu a Varsòvia—, l'encarregada de la vigilància a la Mediterrània. S'encetava en paral·lel la pràctica de l'externalització de fronteres, supeditant la política de cooperació amb els països africans al seu paper en la contenció de fluxos propis i de països tercers dirigits a Europa.

La reactivació de les migracions a les darreries del segle XX va coincidir, doncs, amb un progressiu tancament de les fronteres europees, a mesura que eliminava les seves barreres interiors. Els atemptats de l'11S al 2001 i l'escalada del terrorisme internacional van decantar la balança europea cap a les polítiques de seguretat per damunt de les d'integració. Es consagrava d'aquesta manera el que s'ha anomenat “Europa fortalesa”. Enrere quedava la voluntat del tractat d'Amsterdam de 1999, constitutiu de la Unió Europea, de desenvolupar una política d'integració basada en el reconeixement de la igualtat i agència dels propis immigrants. A les acaballes del segle XX, tots els països de la UE s'han convertit en Sistemes Complexos de Reproducció Demogràfica, és a dir, la seva evolució de la població depèn fonamentalment del saldo migratori. Paradoxalment, els inicis del nou mil·lenni van coincidir amb un boom migratori amb els països del sud d'Europa com a protagonistes, aquells que havien estat tradicionalment emigratoris. Fluxos que varen aprofundir en la desregularització i la segmentació del mercat laboral per una banda —destinant els immigrants a les ocupacions de baixa qualificació—, i del treball reproductiu, per altra —amb l'externalització de les tasques domèstiques i de cura, el que de retruc provocà la feminització dels corrents migratoris—.

La Comissió Europea ha reincidit en la política de cooperació a canvi de contenció de fluxos, [...] adoptant cada cop més una retòrica contra la immigració en nom de la “racionalització” dels fluxos, en una concessió als partits xenòfobs que assetgen el propi Parlament Europeu.

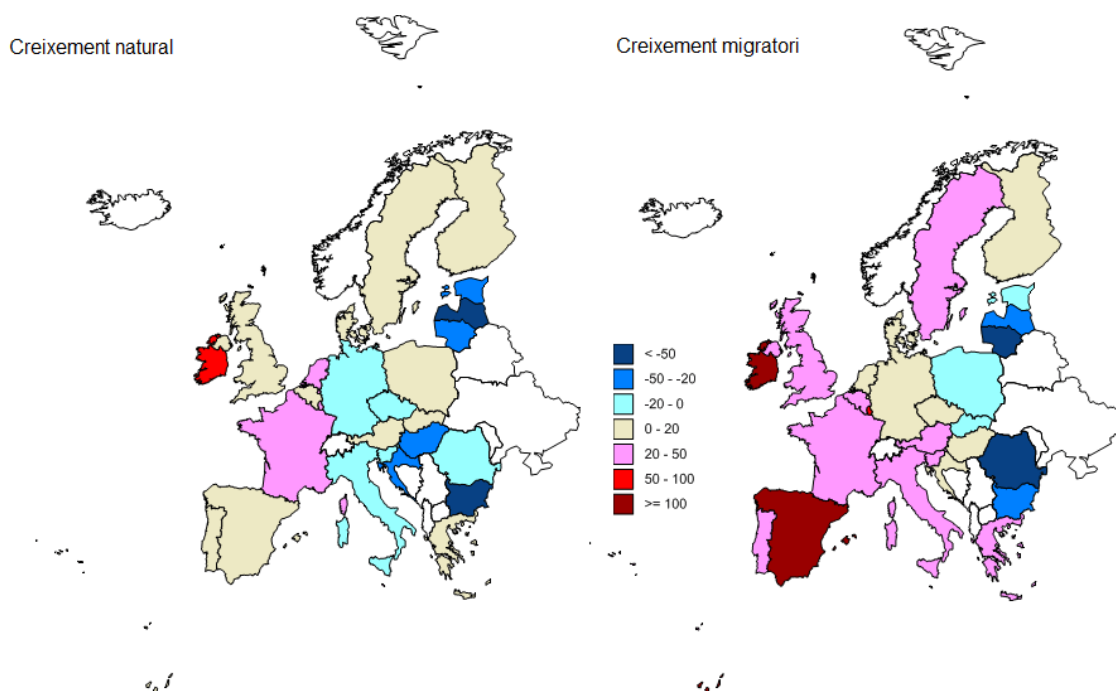
A la Unió Europea coincidiran països amb saldos migratoris positius i negatius, independentment de la seva estructura envellida, desmentint un cop més la “hidràulica demogràfica”, amb protagonistes diferents depenent de la conjuntura econòmica (Mapa 3 i 4). L’esclat de la bombolla immobiliària i la crisi financera varen fer minvar la immigració extracomunitària, mentre que les polítiques d’austeritat promogueren, després de molts anys, l’emigració de joves autòctons dels països meridionals —aquest cop els més qualificats—. Alguns tecnòcrates del Banc Central Europeu i del govern alemany varen somiar que havia arribat el moment de la tan desitjada “mobilitat interna” que els representants del govern espanyol del PP no es cansaven de lloar. No debades es culpava la manca de mercat laboral unificat, juntament amb la d’una política impositiva unificada, del retard en la recuperació de la crisi. Tot va quedar en foc d’encenalls.

El 2015, va esclatar la crisi dels refugiats. L’entrada massiva de refugiats —la majoria sirians procedents de Turquia en territori grec—, que va fer augmentar a 172 mil les demandes d’asil només el mes d’octubre, cercant la meca d’Alemanya i Suècia. Es posava així en evidència, primer, la posició de feblesa a què la política d’externalització de fronteres havia dut a la UE i, segon, la fragilitat d’una política d’ampliació accelerada, amb l’alça del populisme xenòfob, especialment a uns països de l’Est, amb la població desil·lusionada per la imposició de polítiques d’ajustament estructural i la pèrdua de sobirania nacional. A partir d’aleshores, la UE no ha deixat de donar voltes en el particular laberint en el que s’ha convertit una política migratòria en la qual topen les tendències del mercat i la voluntat d’ordenar-les de forma ideal, per maximitzar beneficis i reduir costos, i la pressió per restringir les migracions de partits que capitalitzen les pors de la població amenaçada d’esdevenir redundant. En comptes de rectificar, la Comissió Europea ha reincidit en la política de cooperació a canvi de contenció de fluxos, negociant amb faccions armades a Líbia el 2018, i amb la Lliga àrab el 2019, adoptant cada cop més una retòrica contra la immigració en nom de la “racionalització” dels fluxos, en una concessió als partits xenòfobs que assetgen el propi Parlament Europeu.

Evolució de la població prevista

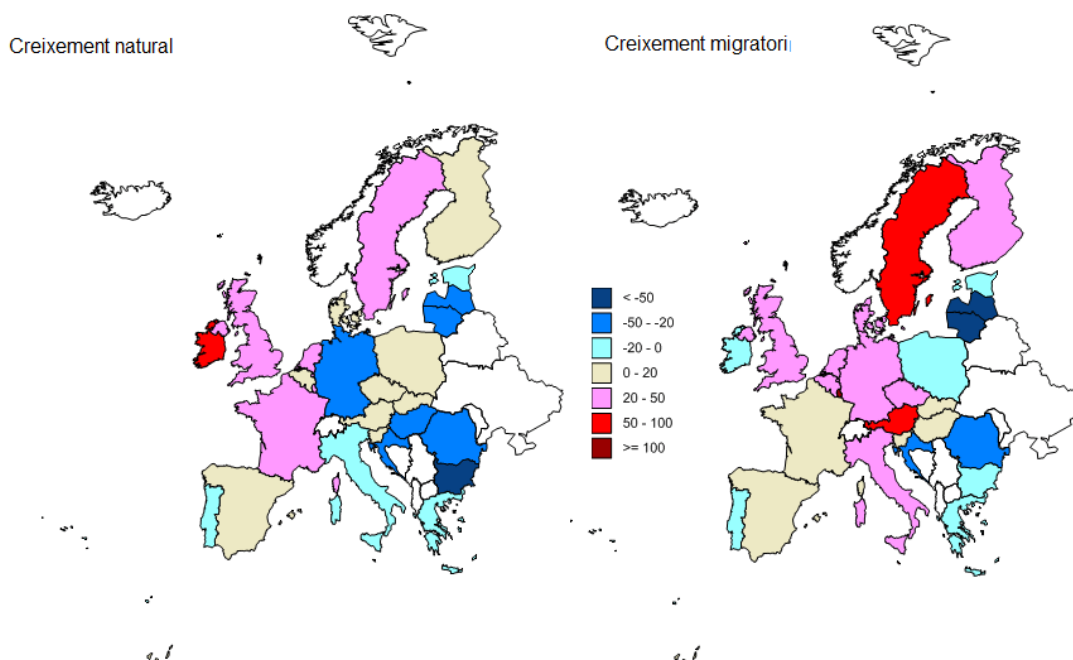
Fins al moment, els fluxos procedents de l’Àfrica no han estat ni de bon tros els més importants, ni pel conjunt de la UE, ni per cap dels països que la integren. El 52 % dels 37,2 milions de la diàspora africana s’han mogut dins el continent, amb dos pols d’atracció principals: Sud-Àfrica i la Costa d’Ivori. Europa només acull a un poc més de la quarta part de la mateixa, amb 9,7 milions de persones. Per plantejar-se hipòtesis sobre el futur de les migracions entre l’Àfrica i la UE, caldrà tenir en compte 4 fenòmens demogràfics: 1) L’evolució del nombre i estructura de la població; 2) L’augment de la població urbana; 3) El creixement del nivell d’instrucció, especialment per sexe; i, 4) El canvi climàtic.

Mapa 3: Creixement vegetatiu i migratori dels països de la UE, 1998-2007

Font: Elaboració pròpia, Eurostat, 2018

Mapa 4: Creixement vegetatiu i migratori dels països de la UE, 2008-2017

Font: Elaboració pròpia, Eurostat, 2018

Un dels esdeveniments més remarcables de l'evolució de la població a l'horitzó 2050 és la coincidència de l'increment de la població africana i el descens de l'europea (Mapa 4). Mentre que, segons les projeccions de les Nacions Unides, la primera es preveu que dobli el nombre d'habitants, fins assolir els 2,5 mil milions, la segona registrarà un descens de l'1,8 %, davallant als 715 milions d'habitants —510 milions per la UE dels 28, comptant doncs amb Gran Bretanya—, en un món de 9,8 mil milions d'habitants. Aquesta evolució dispar contrastarà encara més en l'estructura per edat de la població: mentre que entre la població africana el nombre d'ancians es preveu que serà d'un 14,9 %, a Europa aquest

augmentarà fins al 31,3 %. Per a l'Àfrica, on ja s'ha endegat —si bé a ritme diferent entre els països— el descens de la fecunditat, serà el moment de l'explosió de la seva població en edat activa, el que en el cas de països com la Xina va representar durant les passades dècades la finestra demogràfica d'oportunitats que va servir de trampolí pel seu creixement econòmic (a causa de la relativa baixa despesa en la població dependent i a l'altíssima plusvàlua que extreien dels actius).

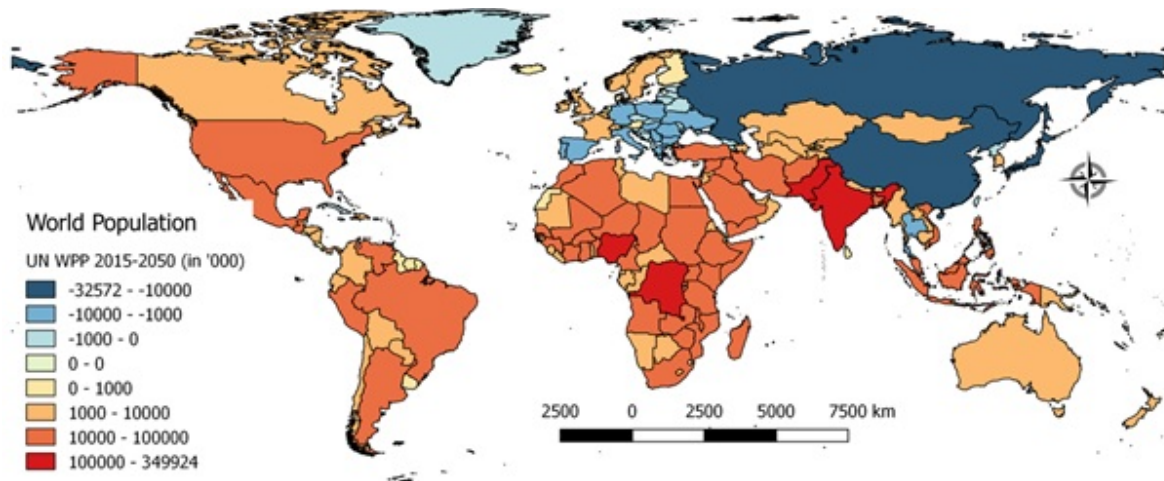
El repte [a Europa és com] redefinir el demos en concordança amb sistemes complexos de reproducció, on les migracions marcaran les pautes de l'evolució demogràfica.

També serà el gran moment pel continent africà del creixement de la població urbana, dels 771,7 milions de 2018, s'estima que al 2050 es doblarà assolint un 58,9 % del total, més d'1,48 mil milions d'urbanites. Aquest salt serà degut tant a una estructura jove de la població que viu a les ciutats africanes —que afavorirà la natalitat encara que la fecunditat disminueixi—, com a les migracions del camp a la ciutat. El Caire es preveu que assolirà els 24,5 milions d'habitants ja al 2030, convertint-se en la metròpoli més gran de la Mediterrània, seguida de Lagos amb 24,2 milions i Kinshasha amb 20 milions, entre les 12 primeres megalòpolis del món, per damunt de totes les europees. Els reptes en infraestructura i de sostenibilitat són més que evidents.

En tercer lloc, hem de comptar amb l'evolució del nivell d'instrucció de la població, i molt especialment del nivell d'instrucció femenina, que ha d'acompanyar el creixement de la població urbana. Així, si al continent africà en el seu conjunt per l'any 2050 es multiplicarà per sis la població amb estudis superiors, el que representa uns 146 milions de persones, les dones africanes ho faran per set. Evidentment el gran repte és el que es presenta per a les economies dels diferents països africans, d'aprofitar tot aquest capital humà, i els canvis socials que acompanyaran aquest increment. Les estructures socials i econòmiques dels països africans hauran d'adaptar-se a aquesta nova realitat, si no, sucumbiran.

Un darrer factor a considerar serà el del canvi climàtic. Fins al moment les migracions provocades per l'escalfament global són difícils de provar, però sembla que poden comportar-se com els moviments de refugiats: l'impacte principal és regional.

Mapa 5: Evolució de la població estimada al món entre 2015 i 2050, nombres absoluts

Font: Elaboració pròpia, World Population Projects, 2018.

Tendències contraintuïtives

La demografia és un potencial, no el destí de la història. La seva evolució comporta canvis molt més subtils i complexos que el darwinisme social a partir del nombre. Per pensar demogràficament el futur de les migracions a Europa, i en especial en relació a l'esdevenidor del continent africà, haurem de lluitar contra algunes idees preconcebudes.

Contra el que es creu, la població africana està fortament seleccionada pel nivell d'instrucció segons els països receptors, depenent també de les característiques dels seus mercats laborals. Així, si a Espanya només el 5,2 % de la població del nord d'Àfrica i el 18 % de la subsahariana tenen estudis superiors, a Gran Bretanya, en canvi, aquests percentatges s'enfilen al 51,9 % i el 45,7 %, respectivament, tenint a més en compte que en el cas espanyol, més d'un terç d'aquests universitaris s'ocuparan en treballs de baixa qualificació, malbaratant el seu capital humà. Aquesta divergència és una pauta que es repeteix entre els països meridionals de la UE, i els septentrionals o els Estats Units, on bona part de la població africana immigrada correspon a estudiants de cicles superiors i persones d'alta qualificació.

És plausible creure que allà on creixerà més la migració és als països on més baixa la fecunditat i pugi el nivell d'instrucció. Fins ara, deixant de banda les zones que expulsen població degut als seus conflictes bèl·lics, l'emigració no està determinada, ni pel creixement de la població en general, ni pel de la població activa en particular; això depèn de les circumstàncies econòmiques de cada país. Si bé les metròpolis africanes absorbiran una porció de la crescuda poblacional africana, en un segon moment, efectivament aquesta progressió es pot traduir en migracions dirigides a Europa entre altres destinacions, de la que les dones poden ser protagonistes en concordança amb l'augment del nivell d'instrucció. Aquells que pensen des d'Europa en un Pla Marshall per a contenir les migracions, a curt i mitjà termini es trobaran amb què el desenvolupament econòmic pot representar un incentiu pels moviments migratoris, i que només a llarg termini aquest retengui la població. Valdria més pensar en plans de codesenvolupament allunyats del neocolonialisme i del tacticisme com a eix de la política migratòria europea. Una política europea basada en la contenció pot esdevenir una de les pitjors profecies autocomplertes a

les quals ens enfrontarem durant els propers trenta anys.

Als països europeus, i molt especialment als meridionals, el repte que se'ls planteja no és com aturar la propera onada de migracions africanes, sinó com modernitzar els seus sistemes productius, però també la política redistributiva perquè no condemni gran part de la seva pròpia població a la redundància, i com replantejar-se democràcies obertes capaces de redefinir el *demos* en concordança amb sistemes complexos de reproducció, on les migracions marcaran les pautes de l'evolució demogràfica. L'aportació de joves africans instruïts, no només els d'estudis superiors, pot ser aprofitada per accelerar aquests canvis.

Andreu Domingo

Andreu Domingo i Valls és doctor en Sociologia i subdirector del Centre d'Estudis Demogràfics (CED) de la Universitat Autònoma de Barcelona, on és investigador principal del grup Globalització, Migracions i Espai, una de les tres àrees estratègiques del centre. També és membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans. Especialitzat en immigració internacional i formació de famílies, també ha treballat sobre la població i l'imaginari social. Actualment codirigeix, amb Jordi Bayona, el projecte MIGRA-GOC sobre migracions i estratègies de reproducció demogràfica i social a Espanya, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació. Entre les seves darreres publicacions destaquen *Catalunya 3D: Demografia, Diversitat i Democràcia* (L'Avenç, 2022) i, com a editor, *Demografia y posverdad. Estereotipos, distorsiones y falsedades sobre la evolución de la población* (Icaria, 2023). Ha coordinat el monogràfic de la Revista IDEES "Demografia: els reptes de la societat del futur"